

MARTIN VAN BRUINESSEN
Kürdolojinin Bahçesinde

Vate Yayınevi, 2009 (1 baskı)

© 2012 Martin van Bruinessen

İletişim Yayınları 1759 • Araştırma-İnceleme Dizisi 295

ISBN-13: 978-975-05-1058-8

© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2012, İstanbul

2. BASKI 2017, İstanbul

EDITÖR Kıvanç Koçak

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI İsmail Beşikçi

UYGULAMA Hüsnü Abbasπ

DÜZELTİ Oben Üçke

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

MARTIN VAN BRUINESSEN

Kürdolojinin Bahçesinde

Kürdologlar ve
Kürdoloji Üzerine
Söyleşi ve Makaleler

ÇEVİREN *Mustafa Topal*

MARTIN VAN BRUINNESSEN 1946 yılında Hollanda'nın Schoonhoven şehrinde doğdu. Utrecht Üniversitesi'nde fizik-matematik ve antropoloji-sosyoloji öğrenimi gördü. 1974-76 arasında Türkiye, İran, Irak ve Suriye'nin Kürt bölgelerinde saha araştırmaları yaptıktan sonra 1978'de *Ağa, Şeyh ve Devlet* isimli doktora tezini Utrecht Üniversitesi Antropoloji Bölümü'ne sundu (2003, İletişim). Sonra aynı üniversitenin Türkoloji Bölümü'nde Osmanlı tarihi araştırmalarına başladı ve bu konudaki çalışması 1988'de *Evliya Çelebi Diyarbekir'de* adıyla yayımlandı (Hendrik Boeschoten ile birlikte derleyen, 2003, İletişim). Türkiye ve Kürdistan tarihi ve toplumuyla ilgili araştırmalarının yanı sıra 1982'den bu yana Endonezya üzerine çalışan van BruinnesSEN, dokuz yıl kaldığı Endonezya üzerine dört kitap ve onlarca makale kaleme aldı. 1994 senesinde Hollanda'ya dönüp "Kürt ve Türk uzmanı" olarak Utrecht Üniversitesi'ne katıldı. 1996-97'de Berlin Özgür Üniversitesi'nde Kürdoloji kürsüsüne atandı; 1998-2008 yıllarında profesör oldu, Leiden'de Modern Dünyada İslâm Araştırma Enstitüsü'ne (ISIM) bağlı olarak çalışmalarını yürüttü. Adı geçen kitapların yanında iki derlemesi de Türkçe yayımlandı: *Kürdistan Üzerine Yazılar* (1992, İletişim) ve *Kürtlük, Türklük, Alevilik* (2000, İletişim).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

Kürdoloji Derken

Gözlemler, Düşünceler, Tespitler7

“İnsanların Bir Araya Geldikleri Köy Odasında

Oturmayı Tercih Ediyordum” 15

İsmail Beşikçi: Türk Sosyolog,

Kemalizm Eleştirmeni ve Kürdolog..... 49

Kürt Sorunu: Kimin Sorusu, Kimin Yanıtı

Kürtler ve Komşularının Kürt Hareketi'ne Bakışı.....79

Tarihlerinin Nesnesi ve Öznesi Olarak Kürtler

Resmî Türk Tarihçiliği, Oryantalist İnşalar ve

Kürt Milliyetçilerin Kendi Tarihlerine

Yeniden Sahip Çıkması109

Evlıya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde Yansıdığı Kadarıyla

16. ve 17. Yüzyıllarda Kürdistan..... 129

Türkoloji Varsa Kürdoloji de Vardır;

Kürdoloji, Kürtlerle İlgili Bütün Bilimleri Kapsar 147

Avrupa'daki Kürtler: Sürgün ve Kültürel Rönesans157

Kürdoloji Derken

Gözlemler, Düşünceler, Tespitler

Yıllardır insanlar sık sık bana neden yaşamımın önemli bir bölümünü Kürt toplumunu ve tarihi araştırmak için harcadığımı soruyorlar. Bazen en kolay yanıtı, bir antropolog olduğumu ve antropoloğun işinin bu olduğu yanıtını veriyorum: Antropologlar dilleri öğrenmeye ve egzotik halkların kültürlerini anlamaya çalışırlar. Kuşkusuz bu yanıt, pek tatmin edici olmuyordu ve insanlar matematik ve fizikle ilgili daha ciddi konularda eğitim gördükten sonra neden bir antropolog olduğumu sormaya devam ediyorlardı. Ve neden dünyadaki bütün halklar arasında Kürtleri seçmişim? Bu, çok sık savunmak zorunda kaldığım bir seçimdi: Özellikle 1970'lerde Kürtler Batı'daki ilerici öğrenciler ve aydınlar arasında pek popüler değillerdi. Genel olarak milliyetçilik, tutucu, hatta gerici bir güç olarak görülüyordu ve Irak Kürtleri, ABD ve İsraille ittifak yapmaktan çok hoşnut görünüyorlardı. Kürtlerin Batı'da dostları vardı ancak bu dostların çoğu politik yelpazede aşırı sağda bulunuyordu. Benim gibi kendisini ilerici konularla özdeşleştirmiş birisi için Kürt davasından daha değerli davalar var gibi görünüyordu.

İnternet üzerinden *European Journal of Turkish Studies*'i yayımlayan bir grup Fransız biliminsanı Kürdolojinin mevcut durumu üzerine özel bir sayı hazırladı. Bu konuyla ilgili olarak editörlerden birisi olan Marie Le Ray söyleşi yapmak için yanıma geldi. Onun soruları, Kürt araştırmalarıyla neden ilgilediğimi açıklamam ve 1970'lerden bu yana Batı Avrupa ile Türkiye'de gelişen Kürt araştırmalarındaki tarihsel ve politik bağlama daha çok dikkat çekmem için beni daha analitik biçimde konuşmaya zorladı. Marie, özel sayının bir bölümü olarak yayımlanan bu söyleşiyi kâğıda geçirerek büyük bir iş yaptı.¹ Söyleşi bu kitabın birinci bölümünü oluşturuyor. Benden çok söz ediliyor olsa da, aynı zamanda geçmiş 35 yıldaki Kürt araştırmalarının gelişimi konusunda belli bir kavrayış ortaya koyduğu için umarım okur bu söyleşiyi yararlı bulacaktır.

Deniz Gündüz bu söyleşinin Türkçe çevirisinin yayımlanmasına izin vermem için bana yazınca, Kürt araştırmaları, üzerine diğer bazı düşüncelerin bu söyleşiyle birleştirilmesinin ilginç olabileceğini düşündüm. Kürt araştırmaları alanındaki hocalarım olarak gördüğüm üç adam hakkında yazılar yazmıştım ve bu üç yazıda onların eserlerini tarihsel ve politik bağlamlarına yerleştirmeye çalışmıştım. İsmail Beşikçi, Kürtler üzerine araştırmalarıma başlamadan önce bile beni en çok etkileyen kişiydi. Wadie Jwaideh'in Kürt milliyetçiliğinin kaynakları üzerine yayımlanmamış bitirme tezini, kendi alan araştırmam tamamlandıktan ve bu tarihle ilgili bulabileceğim her şeyi okuduktan sonra keşfetmiştim. Evliya Çelebi'nin benden 300 yıldan fazla bir zaman önce Kür-

1 Marie Le Ray, Clémence Scalbert-Yücel ile birlikte, ayrıca bu özel sayıya bir giriş olarak Kürt araştırmalarındaki durumun yararlı bir gözden geçirmesini yazdılar: Clémence Scalbert-Yücel ve Marie Le Ray, "Knowledge, ideology and power. Deconstructing Kurdish Studies", *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue, No. 5 (2007) | Power, ideology, knowledge - deconstructing Kurdish Studies, <http://www.ejts.org/document777.html>.

distan'ı baştan başa gezdiğini ve çok ilginç gözlemleri kaleme aldığını ilk kez bazı eğitimli Kürt beylerinden duymuştum. Osmanlı Türkçesini özellikle Evliya Çelebi'yi okuyabilmek için öğrendim ve bu konuda bir hayal kırıklığı yaşamadım, çünkü Evliya insanı hayrete düşüren bir yazar.

Beşikçi, Türkiye'deki Kürt araştırmaları bakımından çok büyük bir öneme sahipti. Ayrıca bir gözlemci olmanın da ötesinde, kendisini politik olarak Kürt hareketine adanmış, açık ancak bazen çelişkili konuları benimsemiş birisi olarak biliniyor. Ona hürmeten yazdığım makalede Beşikçi'nin yaşamı ile eyleminin aynı zamanda Türk toplumundaki çelişkileri yansıttığını göstermeye çalıştım. Onun entelektüel gelişimi –ilerleme ve gelişmeye kendini adanmış tipik bir Ankara Üniversitesi sosyoloğundan Kürt toplumunun eşitsiz gelişmesini kavramak için Marksist kavramları uygulama çabalarıyla Kemalist ideoloji ve Kemalist toplum mühendisliğinin tam gelişmiş bir eleştiricisine dönüşme– 1960'lardan beri süregelen Türkiye'deki politik ve kültürel değişimler hakkında bize çok şeyler anlatıyor. Üstelik Beşikçi, Türkiye'de tabu haline gelmiş birçok konudaki sessizliği kıran ilk kişidir. Eğer “Türkiye Cumhuriyeti'nde Kürt araştırmalarının öncüsü” unvanı birisine verilecekse, bu kişi İsmail Beşikçi'dir.

Beşikçi gibi Wadie Jwaideh de bir Kürt değildi ve Kürtlerin pek bulunmadıkları Irak'ın farklı bir bölümünde büyümüştü. Yaşamının geç bir döneminde Kürtlerle yakın ilişki kurması, Kürt milliyetçiliğinin erken tarihiyle ilgili en önemli araştırmalardan birisini yazmasına neden oldu. “Kürt Sorunu: Kimin Sorusu, Kimin Yanıtı?” bölümü, 2004'te Indiana Üniversitesi'nde Jwaideh'in anısına verdiğim bir konferans metni olarak kaleme alındı. Bu bölümde Jwaideh'in eserini Kürt toplumu ya da Kürt hareketi üzerine yazmış bulunan Kürtlerin öteki “komşuları”nın –Türk,

Fars ve Arap yazarlar– arka planının karşısına yerleştirdim. Bu yazarların hemen hemen hepsi, Kürtleri çözülmesi gereken bir “problem” ya da “sorun” olarak değerlendiriyorlardı. Bu tip Kürt araştırmalarına politik çıkarların karıştığı oldukça bellidir. Kürt sorunu tartışmalarının Kürtlere yönelik hükümet politikalarıyla ilgili olması arzulanır. Jwaideh’i bu tür yazarlardan ayırt eden, onun Kürtleri bir problem olarak tanımlamaması fakat Kürt toplumunun kendisi adına sergilediği politik dinamiklere ilgi göstermesiydi.

Sonraki bölüm, bir Kürt ulusal tarihi inşa etmek isteyen Kürt milliyetçi yazarlar ile Kürtlerin var olmadıklarını ya da onların gerçekte Türk olduklarını veya onların ulus değil ama dil yerine bir lehçeyi konuşan bir avuç aşiret olduklarını kanıtlamaya çalışan Türk milliyetçi tarihçiler arasındaki mücadeleye odaklanarak kendi tarihlerinin öznesi ve nesnesi olarak Kürtleri ele alıyor. Kürt varlığını inkâr edenler, yitirilmiş bir savaşın kavgasını veriyorlar ancak elbette kavgadan vazgeçecek değiller ve muhtemelen Kürtlerin bir halk olmadığını iddia eden kitaplar görmeye devam edeceğiz. Newroz’un kökenleriyle ve Alevi Kürtlerinin “orijinal” etnik kimliğiyle ilgili tartışmalar her iki tarafın popüler duygularını heyecanlandırmaya devam edecektir.² Ne var ki, Türk aydınlar arasında tarih yazıcılığı konusunda, yalnızca Türk resmî tarihinin değil, aynı zamanda Kürt milliyetçi tarih yazıcılığının da ciddi biçimde eleştirildiği canlı bir tartışmanın olduğunu da eklemek zorundayım.³

2 Ulusal bir sembol olarak Newroz üzerine ayrıntılı bakış veren bir çalışma için bkz. Delal Aydın, “Mobilizing the Kurds in Turkey: Newroz as a myth”, Yüksek lisans tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2005; Lerna K. Yanık, “‘Nevruz’ or ‘Newroz’? Deconstructing the ‘invention’ of a contested tradition in contemporary Turkey”, *Middle Eastern Studies*, 42 (2006), s. 285-302.

3 Milliyetçi tarih yazıcılığına, onun basitleştirmelerine ve ideolojik iddialarına karşı güçlü bir konum alan Kürt aydınlar arasında Gürdal Aksoy ve Abbas Vali var, bkz. Gürdal Aksoy, *Tarihi Yazılmayan Halk Kürtler*, İstanbul: Avesta, 1996; Gürdal Aksoy, *Bir Söylence Bir Tarih: Newroz*, Ankara: Yurt Kitap-Yayın,

Bu bölümdeki önemli bir gözlem, hem Türk hem de Kürt milliyetçi tarihçilerin ağırlıklı Avrupalı oryantalist yazarlara borçlu olmalarıdır. El yazmalarını toplayan seyyahlar, misyonerler ve konsoloslar; Arapça, Farsça, Osmanlı Türkçesi ve Kürtçe önemli klasik metinlerin yayımlanmasını sağlayan dilbilimciler; bu metinleri analiz ederek sonraki kuşaklar için ulaşılabilir kaynaklar haline getiren ve böylece önemli bir hizmet gören tarihçiler. (Kürtçe el yazmalarını toplayan Rus konsolos) Alexandre Jaba, (*Şerefname*'nin ilk yayıncısı olan) V. Véliaminof-Zernov, (Kürtler konusunda kapsamlı yazılar yazan İngiliz seyyah) James Baillie Fraser, (Osmanlı İmparatorluğu'nu araştıran Avusturyalı tarihçi) Joseph von Hammer ve ünlü biliminsanları Basile Nikitine ve Vladimir Minorsky, Kürdoloji soyağacının şeref kütüğünde yer almayı hak ediyorlar. Onların eserleri –Rusya, Britanya, Avusturya'nın– emperyalist çıkarlarına hizmet ediyordu ancak imparatorluklarının çökmesinden sonra da değerlerini korudular. Belki de en önemli katkısı, geçmişin neredeyse unutulmuş Doğulu yazarlarını okumamızı, anlamamızı ve onları yeniden keşfetmemizi olanaklı kılmalarıdır.

Geçmişteki bu yazarlardan birisi ünlü Türk seyyah Evliya Çelebi, 17. yüzyıl ortalarında Kürdistan'a birkaç uzun seyahat yaptı, gördüğü ve duyduğu her şeyi not aldı. Evliya, açık görüşlü, önyargısız bir gözlemciydi ve *Seyahatnamesi*, seçkinlerin yanı sıra sıradan Kürtlerin günlük yaşamı konusunda da bize ışık tutan birkaç sınırlı kaynaktan birisidir. Evliya, halkın tükettiği yiyecek ve içecek, giydiği elbise, aşı-

1998; Abbas Vali, "Kürtlerin soykütükleri: Kürt tarih yazımında ulus ve ulusal kimliğin inşası", Abbas Vali (der.), *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev. Ümit Aydoğmuş-Sema Kılıç-Fahriye Adsoy, İstanbul: Avesta, 2005, s. 83-134. Türkiye'deki tartışma şu çalışmada ele alınıyor: Konrad Hirschler, "Defining the nation: Kurdish historiography in Turkey in the 1990s", *Middle Eastern Studies*, 37 (2001), s. 145-66.

ret örgütlenmesi ve devlet bürokrasisi üzerine yazdı. Şeyhler, ağalar ve emirlerle ilgili anekdotlar anlattı, Kürtlerin kökenleriyle ilgili efsaneleri ve onların dilini belgeledi, geçtiği köylerdeki ve kasabalardaki dinsel inançları ve ritüelleri yorumladı. Eserinin birkaç yerinde, konuşulan Kürt lehçeleri üzerine notlar tuttu. Evliya, seyahatleri sırasında karşılaştığı bütün insanlar hakkında yazdı ancak onun Kürtler ve Kürdistan üzerine notları çok ayrıntılıdır. Onun *Seyahatnamesi* Kürt kimliğini inkâr edenlere karşı mükemmel bir savunmadır. Evliya, Kürdistan'ı çok geniş, dağlık bir bölge olarak tasvir ediyor, Kürtlerle Osmanlı devleti arasındaki zorlu ilişkileri anlatıyor ve onların dillerinin insanlık tarihindeki en eski dillerden birisi olduğunu yazıyor. Evliya, eğitim görmüş bir biliminsanı olmamasına rağmen, diğer herhangi bir yazardan çok daha fazla, yaşadığı dönemin Kürt kültürünün en iyi belgelelerini bize bıraktı. Ona “muhtemelen ilk Kürdolog” derken abartıda bulunmadığıma inanıyorum.⁴

Bu, bizi Kürdoloji tartışmasına getiriyor. Kürdolojinin ne olduğu ya da olması gerektiği konusunda belirgin farklı görüşler var. Türkiye'deki üniversitelerde Kürdoloji araştırmaları bölümleri açılacağı zaman buralarda ne öğretilmesi gerektiği konusu çok tartışılacak. Kürt dilinin ve edebiyatının (Kurmanci ve Zazaki, belki de Sorani ve Hewramî'nin) öğretilmesine ihtiyaç olduğu açık. Ancak sanırım Kürdoloji, daha geniş anlamıyla Kürt tarihini, kültürünü ve toplumunu inceleme olarak kavranmalı. Bu, Seîd Verroj ile yaptığım söyleşide ele alınıyor.⁵ Kürdolojinin Türkoloji, İran araştırma-

4 Bir Kürdolog olarak Evliya ile ilgili ilk çalışmam “Onyedinci yüzyılda Kürtler ve dilleri: Kürt lehçeleri üzerine Evliya Çelebi'nin notları”, *Studia Kurdica*, yıl 2, no. 1-3, s. 13-37. Bkz. ayrıca *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, (der.) Martin van Bruinessen, Hendrik Boeschoten, çev. Tansel Güney, İstanbul, İletişim, 2003. Şimdi Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık tarafından *Seyahatname'nin* (10 cilt) bütünüünün harf çevirisiyle (transliteration) yayımlanmış iyi bir baskısı var.

5 Bu söyleşi Seîd Verroj tarafından yapıldı ve şu dergide yayımlandı: *BİR, Araştırma - İnceleme Dergisi*, sayı 1, Bahar 2005, s. 15-20.

ları, Sinoloji (Çin araştırmaları) vb. diğer araştırma alanları gibi olması gerektiğini düşünüyorum. Benim görüşüme göre, araştırma konusu olarak Kürt toplumunu ele almak için değişik akademik disiplinlerin (tarih, antropoloji, coğrafya, dilbilim, dinler araştırması, müzikoloji...) işe karışması gerekiyor. Kürdolog olmak isteyen birisi, en azından bir akademik disiplin üzerine çok iyi master yapmalı ve daha sonra Kürtlerle ilgili araştırmalar için öğrendiği yöntemleri hayata geçirmelidir.

Bu kitaptaki Evliya Çelebi ile ilgili bölüm, aslında Avrupa'daki Kürt aydınları tarafından düzenlenen Kürt tarihi üzerine bir konferans için yazıldı.⁶ Herkes sunumumdan hoşlanmış gibi görünmüyordu. Belki de Osmanlı kaynaklarının önemi konusunda fazlaca coşkuluydum. İyi bilinen milliyetçi bir aydın diğer konuşmacılardan birisine “*Bi navê Kurdoloji, Tirkoloji difiroşin!*”⁷ diye öfkeli yorumlar yapıyordu. Bu kişinin öfkesi, Kürt halkı ile Türk devleti arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinden kaynaklanıyor olabilir. (Kürtlerden söz etmeksizin Türkiye'nin tarihini yazmak yanlışlıklara yol açsa bile) Kürt kaynaklarını kullanmadan Türk tarihini araştırmak belki de olanaklı olabilir ancak Kürt tarihinin araştırılması için –Arapça, Farsça, Rusça ve İngilizce kaynaklarla birlikte– Türk kaynaklar gereklidir. Bu diller, Kürdistan'ın parçaları üzerinde bir dönem hâkim olan emperyal devletlerin dilleri oldukları için kesinlikle önemlidir.

Bilgi ve güç, birbirine yakından bağlıdır. Eşitsiz güç ilişkileri, bazı bilgi tipleri doğurur. Bu, Edward Said'in etkileyici kitabı *Şarkiyatçılık*'ın (1978) tezidir ve söyleşide bu konu da tartışılıyor. Baskı görmüşlerin düşünce okulları ve sömür-

6 “Second International Conference on the History of Kurdistan in the 16th-17th Centuries and Commemoration of the *Sharafname*”, Kurdisches Institut für Wissenschaft und Forschung / Haus der Kulturen der Welt, Berlin, Mart 1-3, 1998.

7 “Kürdoloji adı altında Türkoloji satıyorlar.”

ge sonrası araştırmalar, dikkatlerini güçlü olanlardan çok diğer seslere ve görüşleri odaklandırırılar. Resmî belgelerde bulunan yukarıdan gelen öyküleri, sözlü gelenek ve folklor-da saklanan, anılarda bulunan aşağıdan gelen öykülerle tamamlamak Kürdologlar için önemli bir sorundur.

Son bölüm, söz konusu aşağıdan öykülerden bazılarını, ülkelerini terk etmek ve yaşamlarının büyük bölümünü sürgünde (gurbette) sığınmacı ya da göçmen işçi olarak geçirmek zorunda kalan Kürtleri ele alıyor. Birçok Kürdün ana-vatanlarını terk etmeleri Kürt toplumu ve Kürt kültürünü değıştirdi. Sürgün koşulları kaçınılmaz olarak onların birçoğunun kimliğine yansıdı, dolayısıyla politik ve kültürel milliyetçiliğin özellikle sürgünde yaşayan Kürtler arasında güçlü olması şaşırtıcı değıl. Özellikle Türkiyeli Kürtler için sürgün, Kürt kültür rönensansını olanaklı kıldı. Paris Kürt Enstitüsü, Stockholm Kürt Kütüphanesi ve daha küçük bazı kuruluşlar, Kürt araştırmalarının gelişmesini kolaylaştıran bir altyapı sağladılar.

Sürgün, modern Kürt toplumunun entelektüel tarihinde önemli bir deneyimdi. Dolayısıyla 1980'lerde Kürdistan'ın entelektüel yaşamının kalbi sanki Batı Avrupa'da atıyor gibiydi. Ancak 1990'ların başında Türkiye'deki liberalleşme ve Saddam'ın Irak Kürdistanı üzerindeki kontrolünü yitirmesi nedeniyle durum değışmeye başladı. Entelektüel faaliyetin merkezi yeniden Kürdistan ve Türkiye'ye döndü. Türkiye ile Irak Kürdistan'ındaki –hatta İran'daki– yeterli kurumsal destek, bölgedeki Kürt araştırmalarının kendilerini geliştirmelerini olanaklı kılmaya yetecek gibi görünüyor.